

Landet som icke är

Jörgen Håkansson

Edith Södergran

Edith Södergran förnyade lyriken och var en av banbrytarna för den nordiska modernismen. Hon är den internationellt mest kända finländska poeten. Därutöver är hon också den poet som blivit föremål för mest forskning, men under sin livstid var det nästan ingen utanför den lilla finlandssvenska modernistkretsen, som uppskattade henne.

Uppväxten

Ediths släkt kom från en finländsk kustsocken, Närpes, i Österbotten, men hennes far, Matts Södergran hade många år arbetat på olika håll i Ryssland. Modern, Helena Holmroos, var bosatt i S:t Petersburg, där hennes förmögne far Gabriel, ursprungligen från Bjärnä, ägde ett gjuteri. När föräldrarna gifte sig 1890 var Helena 29 och Matts 43 år. Den nya familjen hade problem att stadga sig och bosatte sig snart efter Ediths födsel 1892 i Raivola på Karelska näset, där fadern blev sågförvaltare. Edith var deras enda barn och levde med familjen fram till 1902 i Raivola. Då börjar hon i Die deutsche Hauptschule zu S:t Petri i S:t Petersburg, där hon under skolterminerna bodde tillsammans med modern. Skolan var känd för

sin goda och mångsidiga språkundervisning och sitt religiösa fritänkande. Under sin skoltid här börjar Edith att skriva sina första dikter. Hon påbörjade det s.k. "Vaxdukshäfte", en poetisk dagbok. I det häftet skrev hon dikter först på tyska, med Heines och Goethes fria versmått som modell, men senare även på franska, svenska och ryska. 1904 insjuknar Matts Södergran i lungtuberkulos och efter sanatorievistelse i Nyland avlider han vid 61 års ålder hösten 1907.

Redan 1909 får även Edith diagnosen lungtuberkulos och vårdas en tid på samma sanatorium i Finland där fadern vistats. Två år senare bestämde Helena Södergran att de tillsammans skulle resa till Schweiz för att dottern skulle få bättre vård. Landet var känt för sina lungsanatorier och i den klara och höga luften i de schweiziska alperna behandlades Edith på Sanatorium Davos-Dorf i en kosmopolitisk miljö där de vistades till 1914. Här genomfördes en s.k. pneumothoraxoperation. Efter operationen förklarade läkaren att ingreppet gått bra och att det fanns utsikter att hon skulle bli helt frisk. "Ni har dragit den stora vinstlott-

Poesihörnan

Här kommer sjunde bidraget i vår poesihörna, där vi presenterar en och annan dikt och berättar lite om författaren. Det är Jörgen Håkansson som står för urval och presentationer.

ten!" Långt senare valde Edith att tolka hans uttalande annorlunda: Hennes vinstlott i livet var i själva verket just sjukdomen – det var sjukdomen som gjorde henne till diktare. Från Davos gjorde mor och dotter under denna tid flera bildningsresor till storstäder och turistmål i Europa, bl.a. en månads lång resa till Italien 1913. Efter hemkomsten till Raivola vägrade Edith att genomgå flera sanatoriebehandlingar. Hon hade nu börjat skriva dikter på allvar och drömde om att debutera.

Debuten

1916 kom hennes första diktsamling, "Dikter", ut på Schildts förlag i Helsingfors. Debuten bemöttes från vissa håll med hån, men det fanns också de som hade blick för hennes originalitet. Den unge Hans Ruin skrev att "hon förenar i sin diktning på ett sällsamt sätt haschischrusets tvenne poler, dödstrött matthet - översinnlig extas." I samlingen ingår en av hennes mest kända dikter "Dagen svalnar", som tycks gå tillbaka på en kärleksupplevelse i skaldinnans eget liv. Jag väljer emellertid att här presentera "Vierge moderne" – den moderna jungfrun – som var revolutionerande på många sätt. Folkbildaren Göran Hassler poängterar "att versen liknade ingenting annat, även om litteraturvetaren fann förebild till uppräkningsmekaniken hos Walt Whitman. Det för tiden omåttligt fräcka och utmanande, särskilt för en kvinna, att börja rader, 'Jag är', överträffas endast av alla följande utmaningar, rena oanständigheter och förnekanden av allt kvinnligt. Med osviklig säkerhet trampar och stampar hon på alla ömma tår och dolda liktornar i det efterviktorian

ska samhället. Utöver alla innehållsmässiga utmaningar var bildspråket något som inte tidigare skådats: våldsamma bilder, häftiga liknelser och kast från det ena till det andra – drivet i expressfart och med ett utspel och en intensitet som låg långt ifrån vad som anstod en jungfru – till och med en modern.”

Vierge moderne

Jag är ingen kvinna. Jag är ett neutrum.

Jag är ett barn, en page och ett djärvt beslut, jag är en skattande strimma av scharlakanssol...

Jag är ett nät för alla glupska fiskar,

jag är en skål för alla kvinnors ära,

jag är ett steg mot slumpen och fördärvet,

jag är ett språng i friheten och självet...

Jag är blodets viskning i mannens öra,

jag är själens frossa, köttets längtan och

förvägran,

jag är en ingångsskylt till nya paradiser.

Jag är en flamma, sökande och käck,

jag är ett vatten, djupt och dristigt upp till knäna,

jag är eld och vatten i ärligt sammanhang på fria villkor...

1917 bröt ryska revolutionen ut och i ett slag försvann större delen av den södergranska familjeförmögenheten eftersom tillgångarna huvudsakligen var placerade i papper, som revolutionen gjorde värdelösa. Modern och Edith fick nu leva i armod i huset i Raivola. Även det finska inbördeskriget kommer till deras område och under en period hyr de ut sitt hus till officerare på den vita sidan för sin försörjning. I detta yttre kaos och med tuberkulosen frätande inom sig inledde Edith i september 1918 den mest intensiva skaparperioden i sitt liv.

Inspirationskällor

En av hennes viktigaste inspirationskällor var filosofen Nietzsche, särskilt boken *”Also sprach Zarathustra”*. På Nietzsches vis upplevde hon sig kapabel att skapa sitt eget jag, sin roll, sin identitet – och den var heroisk. Hennes sätt att uttrycka detta fick en del läsare att ta anstöt, talet om övermänniskan lät som

folkförakt och många kritiker slog bakut. Sin följande diktsamling samma år ger hon namnet *”Septemberlyran”*. Hennes självförtroende hade vuxit. Redan innan boken hade blivit recenserad, skrev hon en insändare i Helsingforstidningen *”Dagens Press”* för att förklara en del av avsikterna med dikterna: ”Denna bok är icke avsedd för publiken, knappast ens för de högre intellektuella kretsarna, endast för de få individer, som stå närmast framtidens gräns”, och hon fortsatte: ”Ur dessa dikter strömmar en högre eld, en mäktigare lidelse än icke endast ur mitt förflutnas konstverk. Jag kan icke hjälpa den som icke känner att det är framtidens vilda blod som pulserar i dessa dikter.” Hon ville göra dikten till medium och inte bara prov på personlig talang!

I stället för att förklara, lyckades insändaren provocera fram den första debatten om modernismens obegripliga poesi på svenska språket – debatten kring *”Septemberlyran”* - en debatt, som sedan skulle återkomma i Sverige runt bl.a. Erik Lindegren (den s.k. ”obegriplighetsdebatten”, där Sten Selander anförde kritiken). Tidningsdebatten om Södergran, som var starkast i *”Hufvudstadsbladet”*, blev oförsonlig och omfattande. Jag presenterar nedan inledningsdikten i *”Septemberlyran.”*

Hagar Olsson, som var en tongivande recensent i *”Dagens Press”*, uttryckte kritik mot Södergrans diktning som ”banal”, men visade ändå prov på att ha uppskattat de nietzscheanska och modernistiska dragen, vilket fick Edith att skriva ett både passionerat och ilsket brev till henne. Det blev starten för en intensiv brevväxling och livslång vänskap och allians. Redan i februari 1919 träffades väninnorna för första gången, när Hagar besökte Raivola under några dagar.

Triumf att finnas till

Vad fruktar jag? Jag är en del utav oändligheten.
Jag är en del av alltets stora kraft,

en ensam värld inom miljoner världar,
en första gradens stjärna lik som slocknar sist.
Triumf att leva, triumf att andas, triumf att finnas till!

Triumf att känna tiden iskall rinna genom sina ådror

och höra nattens tysta flod
och stå på berget under solen.

Jag går på sol, jag står på sol,
jag vet av ingenting annat än sol.

Tid - förvandlerska, tid - förstörerska, tid - förtrollerska,

kommer du med nya ränker, tusen lister för att bjuda mig en tillvaro

som ett litet frö, som en ringlad orm, som en klippa mitt i havet?

Tid - du mörderska - vik ifrån mig!

Solen fyller upp mitt bröst med ljuvlig honung upp till randen

och hon säger: en gång slockna alla stjärnor,
men de lysa alltid utan skräck.

(1916)

Temat i *”Triumf att finnas till”* är vår eller jagets svårighet att acceptera och övervinna vår dödsfruktan. Tiden mördar och förstör. Diktarijaget är en stjärna, som står och går på solen. I kontrast till detta ”jag” står tidens ”du”: Tid du mörderska – vik ifrån mig! Genom att använda inrim (förvandlerska – förstörerska – förtrollerska) och allitteration (triumf fyra gånger, tid fyra gånger) får dikten ytterligare tyngd på dessa ord och vad de innehåller. Södergran börjar sin dikt med att fråga sig vad ”jaget” fruktar och avslutar med att låta solen säga att det inte finns något att frukta; vi ska alla dö och bli en del av allt. Livet är cykliskt, det svåra är att acceptera det.

Åren 1918-19 tillhör Södergrans mest produktiva perioder. Bara fem månader efter *”Septemberlyran”* kom hennes nästa diktsamling *”Rosenaltaret”* (1919). Samlingen innehåller dikter till ”system” Hagar Olsson, sagomotiv och de nietzscheanska dragen med en tempelprästinna som en av berättarrösterna där bl.a. Zarathustra blir omnämnd.

Senare detta år utkommer Edith med en samling aforismer under rubriken *”Brokiga iakttagelser”*.

Kollektionen ”*Framtidens skugga*”(1920) är en mäktig samling dikter där dimensionerna är kosmiska: Solen, stjärnorna, rymden och döden är frekvent närvarande. Hon ger här uttryck för att hon har insett sitt öde, att döden plötsligt kan komma för henne. Dödsmotiven förekommer ofta i den andra avdelningen. Detta skrevs i en kontext där ryska revolutionen rasade på andra sidan gränsen och från hemmet i Raivola kunde Edith stundom höra kanoneld från den ryska sidan.

Orientering

Under 1920 drabbas Edith av spanska sjukan och blev sängliggande med feber. Hon började nu intressera sig för Rudolf Steiners antroposofiska texter, som hon läste med allt större förtjusning och blev medlem i Antroposofiska samfundet. Genom sina antroposofiska kontakter inspirerades hon även till att läsa Nya testamentet och Psaltaren. Detta förnöjde hennes längtan efter en mer känsloriktad religion än Steiners naturfilosofi.

I mars 1922 träffar Edith den unge Elmer Diktonius. Hon beskriver då sig själv: ”Mitt yttre öde har tre utpräglade linjer, ensamhet, sjukdom, ingen uppfyllelse av jordiska önskningar.” De kom att bli goda vänner och brevväxlade med varandra. Detta år startade Hagar Olsson och några andra modernistiska litterära personer tidskriften ”*Ultra*”. Ett av numren kom att bli ett temanummer om Edith Södergran. Tack vare detta fick allt fler läsare upp ögonen för henne. Brevväxlingen med Diktonius innebar att Edith alltmer ifrågasatte den nietscheanska filosofin. Hon insåg därmed att hennes diktning kunde inbjuda till destruktiv och skadlig politik. Det var något hon inte ville vara ansvarig för.

Mot slutet av 1922 och vidare in på 1923 fick Edith allt svårare att andas och hennes allmäntillstånd försämrades. Hon beskrev i sina sista brev till Olsson och Diktonius

hur hon hade svår andnöd. Under den sista tiden förstörde hon alla brev hon hade fått, tillsammans med flera dikter. Edith Södergran avled lugnt och stilla midsommardagen 1923 i sitt hem i Raivola 31 år ung. Efter hennes död hittade modern vad som troligen var hennes sista dikter, ”*Ankomst till Hades*” och ”*Landet som icke är*”, som blivit en av hennes mest älskade.

Elmer Diktonius samlade och redigerade Edith Södergrans sista dikter, som fick ett förord av Hagar Olsson. Samlingen gavs ut 1925 under namnet ”*Landet som icke är*”.

Landet som icke är

Jag längtar till landet som icke är,
ty allting som är, är jag trött att begära.
Månen berättar mig i silverne runor
om landet som icke är.

Landet, där all vår önskan blir underbart
uppfyllt,
landet, där alla våra kedjor falla,
landet, där vi svalka vår sargade panna
i månens dagg.
Mitt liv var en het villa.
Men ett har jag funnit och ett har jag verkligen
vunnit
vägen till landet som icke är.

I landet som icke är
där går min älskade med gnistrande krona.
Vem är min älskade? Natten är mörk
och stjärnorna dallra till svar.
Vem är min älskade? Vad är hans namn?
Himlarna välva sig högre och högre,
och ett människobarn drunknar i ändlösa dimmor
och vet inget svar.
Men ett människobarn är ingenting annat än
visshet.
Och det sträcker ut sina armar högre än alla
himlar.
Och det kommer ett svar: Jag är den du älskar
och alltid skall älska.

Edith Södergran har sedan hon som 16-åring smittades av tbc levt ”i dödens väntrum” i hektisk utlevelse och livskänsla parad med dödsångest, som hör till sjukdomsbilden. Poesin blev för henne ett

medel att höja sig över vardagens vidrigheter och sjukdomens oberäknliga växlingar. I den här dikten har dödsångesten svalnat till längtansfylld resignation och livskänslan har förts över till det okända på andra sidan i en slags from kristendom. För oss som lever i andra tider och under andra förhållanden har den fortfarande en säregen lyskraft med sin vishet och sitt livsmod, som är oss till hjälp i svåra stunder.

Idag är Edith Södergran en källa till inspiration för många poeter och författare. Hon har influerat den finländska och nordiska modernismen och hennes produktion och person är fortfarande föremål för intensiv forskning och tolkning. Hennes ställning som modernistisk pionjär har ställt henne i fokus för många litteraturvetare. Hon har utgjort en modig modell för den radikala kvinnolyriken. Hennes egenproduktion är avsevärt mycket mindre till omfånget än litteraturen om hennes liv och dikter. Alla hennes dikter ryms i en enda volym på drygt 300 sidor – men inom de pärnarna får ett helt universum plats. Hennes produktion blev inte så omfattande, men den var visionär och radikal till sitt uttryck och den har förmedlat europeiska stämningar som symbolism, expressionism och ryskt avantgarde till nordisk lyrik.

SÖDERGRAN

Stjärnfångerska! –
Din håv är glitterfull
av gudabrak
och döda blommors prassel.
Ofödd såg du allt;
sjuk botade du friska.
Ingen avlade diktmygg som du:
livslevande,
blodsugande.

Elmer Diktonius